

Redegørelse for Besvarelser paa Spørgeheftet „Vogntyper i Danmark“ m. m.

Paa Spørgelisten „Vogntyper i Danmark“ (Sphft. C 4) har Udvalg for Folkemaal modtaget en lang Række Besvarelser, hvorfor vi takker alle Meddelere hjerteligt.

Besvarelserne har bekræftet, hvad der i Listen sagdes om Fordelingen af Vogntyperne. Enkelte af de østdanske Meddelere kender ganske vist nok en stiv Stangarmevogn, enten som Herregaardsvogn eller som Stadsvogn, men dette bringer ingen Forstyrrelse i Billedet af Fordelingen. Maaske burde jeg i Listen have gjort opmærksom paa Stangarmevognen uden Fjedre, anvendt som Stadsvogn; at denne har været kendt i Østdanmark, var jeg ikke uvidende om; den kom i Brug vistnok lidt over Midten af forrige Aarhundrede, men fik ikke nogen lang Levetid, da den fortrængtes af Fjedervognen, som jo altid har Stangarme. Den stive Vogn med Stangarme huskes meget godt af gamle Folk paa Øerne; og den har faaet forskellige Navne efter forskellige paafaldende og nye Indretninger ved den, fx. Stangarmevogn, Svanehalvsvogn, Kransevogn; undertiden kaldtes den ogsaa Hamborgervogn eller Holstenskvogn. Og undertiden er Navnene forvanskede og deres oprindelige Betydning glemt. Paa Hedeboegnen har jeg i sin Tid faaet opgivet et Navn paa den, der maatte rigsmaaliseres til Stangagervogn, der jo ingen Mening giver, og da jeg bad om en Beskrivelse af den, for mulig derigennem at faa en Forklaring paa Navnets Oprindelse, fremhævede alle Meddelere som det paafaldende ved den, at Agestolene hang i Remme; ogsaa i Nordsjælland synes Navnet at have været Genstand for en lignende Forvanskning; i alt Fald gengiver en Meddeler i Anders Uhrskovs sidste Bog:

Fra Landbrugets Verden, 1938 det som Stamagervogn. Ingen af disse Meddelere synes at sætte Navnet i Forbindelse med Ordet Stangarm.

Vi har modtaget Besvarelser fra: Niels Peter Andersen, Smidstrup (Blidstrup Sogn), Martin Nielsen, Kulsø (Øster Egesborg Sogn); Morten Knudsen, Rejnemark (Kimmerslev Sogn); Helge Christensen, Sierslev (Storehedinge Landsogn); Chr. Hansen, Ørnholm (Tikøb Sogn); Lars Chr. Nielsen, Helsing (Ramløse Sogn); Jensen Darup, Roskilde (Roskilde Frue Sogn); Holger Rasmussen, Reersø (K. Helsing Sogn); F. C. P. Jacobsen, Slagelse (Slagelse Sct. Peters Landsogn); Peter Nielsen, Allindemagle (Allindemagle og Haraldsted Sogne); Lærer Hansen, Hjelm (Damsholte Sogn); Jens Jensen, Tostrup (Keldby Sogn); Peter Thorsen, Pedersker (Pedersker Sogn; denne Besvarelse slutter sig dog ikke til Listen, men giver som Svar paa et Brev fra Udvalget en indgaaende Beskrivelse af den gammeldags høstredte Vogn); Povl Povlsen, Skelby (Skelby Sogn); Chr. Ringsing, Nagelsti (Thoreby Sogn); Rasmus G. Nielsen, Hou (Hou Sogn); Kirstine Jensen, Strynø (Strynø Sogn); Hans P. Lunde, Nyborg (Lunde Sogn); gennem Hr. Lunde er endvidere indsendt en Besvarelse fra Smedemester N. P. Eriksen, Lumby-Taarup, der kender begge Vogntyper og betegner Stangarmevognen som nærmest nordfynsk og Tyvevognen som nærmest sydfynsk; alle de ovennævnte har ellers beskrevet Tyvevognen med Undtagelse af Hans P. Lunde, der hører hjemme i det Omraade paa Fyn, der har Stangarmevognen. Desværre har vi ikke modtaget Besvarelser fra de Sogne paa Fyn, hvor Grænsen mellem Typerne menes at gaa (vi har dog Løfte om nogle), men fra H. Chr. Pedersen, Dreslette har vi modtaget en meget interessant Besvarelse (gældende for Sønderby og Dreslette Sogne); ifølge denne er den gamle Vogntype (den der brugtes for ca. 50 Aar siden) ikke nogen af de to Hovedtyper, men derimod nærmest den, der i Spørgeheftet omtales som Typen med „Flyere“ (se vedf. Tegn. Fig. 6.); Kindingerne bøjer sig ikke fra hinanden bag Akslen, men er omtrent lige og forbindes ved et Tværtræ; paa dette er fæstet to Træstykker, der her ikke kaldes „Flyere“, men „Tungerne“ og danner en Gaffel, hvori Langvognen gaar ind; den Vogntype, der nu bruges paa Egnen, er den almindelige vstdanske med Stangarme og Svanehals. Den nævnte Oplysning om den gamle Vogn er af særlig Interesse, fordi vi samtidig gennem Udvalgets sønderjyske Optegner har faaet flere nye Oplysninger om Vogne med Flyere netop fra den Del af Sønderjylland, der ligger

lige paa den anden Side af Lillebælt, saaledes fra Hoptrup o. fl. Sogne. Den her brugte Type synes dog at afvige lidt fra den fynske (som ses paa vedf. Tegn. Fig. 7).

For Jyllands Vedkommende har vi modtaget Besvarelser fra mange Meddelere; naar intet andet er bemærket, omhandler Meddelelsen den almindelige Stangarmevogn, der drejer paa Hovedbolten. Meddelerne er:

Konrad Understrup, Herning (Herning Sogn); Jens Marinus Pedersen, Fjaltring (Fjaltring S.) Aage Sørensen, Mellerup (Mørke Sogn); denne Besvarelse er interessant bl. a. ved at beskrive en Jærnlangvogn, der ikke gaar ind i Kramper paa Hvejren, men selv ender bagtil i et firkantet Øje, der omslutter Hvejren; denne Form er ældre end den flade Langvogn; Niels Pedersen, Brønderslev (Ø. Brønderslev Sogn), en udførlig Besvarelse med Tegninger, af hvilke den ene viser en særlig Form af Stangarme, idet selve Gaffen, hvis to Stykker benævnes Stjærtarme, kun gaar ind i Bolsteret, men ikke gennem dette, medens der fra disse (lige) Arme udgaar to buede Træer, Vendinger, der gaar gennem Bolsteret og bagtil forbindes af Glidebroen; denne Vogntype opgives at være gammel; i Teksten til Tegningen af den anden (almindelige) Type kalder Meddelelsen Glidebroen for „Venning“ (Er dette rigtigt?); Karl Fjelster, Vanløse, (Vindblæs Sogn); paa den medfølgende Tegning er Stangarmene ikke bagtil forbundet ved nogen Glidebro. (Er det rigtigt at denne mangler?); N. E. Andersen, Sølvsteen (Knebel S.); Claus H. Friis, Løgumkloster (Løgumkloster Sogn), Glidebroen er her lige; J. M. Kjærsg, Kibæk (Assing S.); her kaldes Glidebroen „æ Vriskammel“, men det gamle Navn siges at være „æ Hwejr“ (mon det er rigtigt?); N. P. Jensen, Solderup (Hostrup Sogn), Glidebroen, der her kaldes „Vrejde“, er lige; Anton Olesen, Bjerge (Ørum Sogn); N. Nielsen, Trustrup St. (Fuglslev S.); Claus Eskildsen, Tønder, sender en Besvarelse, der er udarbejdet af Malermester Gregersen, Møgeltønder (Møgeltønder Sogn), Glidebroen er ogsaa her lige; det synes almindeligt i Sønderjylland; R. Jessen-Schmidt, Aabenraa (Øster Højst S.); Torben Klinting, Nr. Nebel (Jyllands Vestkyst); Peter Husted, Bøvlingbjerg (Nes S.); denne Besvarelse har flere interessante Benævnelser, saaledes Langil og Langilbaas; R. P. Randløv, Sædding (Taaning S.); Besvarelsen indeholder flere interessante Oplysninger, bl. a. beskrives en høj, massiv Bro, der paa de gamle Vogne forbandt Stangarmene, og et Par „Skie“ udgaaende fra denne Bro, hvori Langvognen gik ind; en Vogn af denne Type (med massiv Bro og

Gaffel) har jeg kun set i den fynske Museumsgaard i Gummerup; det vilde være af Interesse at faa at vide, om ogsaa andre kender den; Helga Madsen, Jerslev, sender to Besvarelser (Jerslev og Skallerup Sogne), Meddeleren fra Jerslev fortæller, at han for nogle Aar siden har set en Vogn, hvor der fra Bosset (Bolsteret) gik to Stykker Træ bagud; de laa ovenpaa hinanden og gik over Broen; i Enden af dem var der et Hul (?) hvori Langvognen gik ind; Vognen drejede altsaa paa Langvognsbolten; disse to Stykker kaldte Meddeleren en „Kløft“; men da han aldrig selv har lavet en saadan Vogn og betragter den som en Sjældenhed, behøver dette ikke at være det lokale Navn for netop denne Ting; Kløft er vel blot en almindelig Betegnelse for en gaffelformet Indretning. Denne Vogn synes altsaa nærmest at tilhøre Typen med „Flyere“; Niels Møller, Kragelund (Hunderup Sogn); her siges, at den gamle Vogn nærmest var som Fig. 1 i Heftet, altsaa en Tyvevogn; H. Meyer Petersen, Haderslev (Holbøl S.), den gamle Vogn havde her massiv Tyve, eller som den i Sønderjylland kaldes „Blok-kindning“.

De fire følgende Besvarelser beskriver en Type (eller maaske to forskellige Typer), som jeg ikke tidligere kendte (et af de i Spørgelysten omtalte Ord fra Feilbergs Ordbog, „Legskede“, hører dog maaske herhen). Denne Vogn har Stangarme, og disse forbindes bag Akslen af to Stykker Træ eller Jærn; mellem disse gaar Langvognen ind og fastholdes af en Bolt, hvorom Vognen drejer (eller maaske er der kun et enkelt Tværstykke, hvorunder Langvognen gaar ind; om der er eet eller to, er jo ikke til at afgøre ved en Tegning af Vognen set ovenfra). Denne Vogn har altsaa ikke Flyere eller Gaffel, men drejer alligevel bag Akslen paa Langvognsbolten. Det er sandsynligt, at det er disse to Tværstykker, der benævnes Legskede, hos Feilberg defineret som „to flade Stykker i Bagenden af Vendingerne, hvori Langvognen blev indsat ved Hjælp af en Nagle“; herfor taler ogsaa, at Feilbergs Oplysning om Ordet er fra Thy, og at i alt Fald den ene af vore Besvarelser ogsaa er derfra (Gøttrup Sogn), medens den anden ganske vist er fra Mors, men den Vogn der beskrives dog menes at være kommet fra Thy. Besvarelsen er fra Læge Jens Lund, Ø. Jølby (Mors m. m.); der er Stangarmevognen nu almindelig, men en af Meddelerne har dog ogsaa kendt Tyvevognen, og en derboende Karetmager har haft en Vogn lignende den ovenfor beskrevne til Reparation og mente den stammede fra Thy; de to Tværklamper var her af Jærn, eller rettere, der var kun eet lige Stykke, som

laa ovenpaa Stangarmene og paa Midten havde en flad Bøjle, ligeledes af Jærn, hvori Langvognen gik ind (se vedf. Rids Fig. 8). Oplysningen fra Gjøttrup skyldes Tømrer Gregers Søndergaard, der for 40 Aar siden har set en Vogn, hvis Stangarme (Venninger) var mere lige end de nuværende og forbandtes med to vandrette Træstykker, hvorimellem Langvognen (her: Hweren) gik ind og fastholdtes med en Nagle. En lignende Type beskrives af Lærer J. K. Nielsen, Grindsted (Grindsted Sogn); paa den medfølgende Tegning (se vedf. Tegn. Fig. 9) ses Stangarmene at være forbundne ved et lige Stykke, der kaldes „Bro“. Om det er dobbelt, kan ikke afgøres, da Vognen ses ovenfra; men i alt Fald gaar Langvognen ind *under* det og holdes med en Bolt, hvorom Vognen drejer. Endelig nævnes en lignende Vogn i Besvarelse fra Lærer M. Gjødertsen, Alrø; der bruges nu den almindelige Stangarmevogn, men Meddeleren har for 50 Aar siden set en Vogn, hvor der bag Akslen var anbragt en stærk Klampe *ovenpaa* Kindingernes Fortsættelse; i denne var Langvognen fastgjort. Om denne Klampe var dobbelt, fremgaar ikke helt tydeligt af Besvarelsen, men det synes ikke at være Tilfældet. Denne og den foregaaende svarer da maaske ikke helt til Vognen fra Thy.

Yderligere ser det ud til, at der i Jylland eksisterer eller i alt Fald *har* eksisteret endnu en Type; Overofficiant J. Jensen, Formyre (der er fra Houlbjærg Sogn) meddeler, at ved de gamle Træakselvogne var der et bredt Udsnit midt i Akselstokken; i dette var anbragt Kindingen og en Bom, og i bageste Ende af Bommen var et vandret Udsnit til Langvognen. Der er altsaa her Tale om en Slags „Tyve“, i alt Fald om een Gaffel fortil til Stangen og een bagtil (vandret stillet) til Langvognen (se vedf. Tegn. Fig. 10); den minder om den Type, der i Spørgeheftet omtales som kendt i Sverige (fx. i Småland og Nerike). Drejemekanismen bliver altsaa den samme som ved den massive Tyve, men denne Type fordrer ikke et saa stort og svært Stykke Træ, hvilket maaske kan have spillet en Rolle i skovfattige Egne.

Denne Type, som jeg for Nemheds Skyld vil omtale som „sammensat Tyve“ (jeg gør opmærksom paa, at det er et af mig lavet Navn) har formodentlig haft større Udbredelse, end nu kan ses. Det er muligvis ogsaa den Type, som Sprogforskeren J. K. Lyngby kender fra Raarup Sogn; og i alt Fald ser det ud til at være den, hans Meddeler N. C. Christensen kender fra Vendsyssel. Der findes flere Steder i Lyngbys Papirer et Rids af en Vogn, som han har brugt til Støtte ved sine Optegnelser. Tegningen viser tydeligt

en Vogn med Gaffel fortil til Stangen og bagtil til Langvognen, og maa vel i alt Fald betyde, at det er Lyngbys almindelige Forestilling om en Vogn. Lyngby har brugt denne Tegning ved Optegnelser i Sønderjylland og har noteret Benævnelserne paa dens Dele, men derfor kan man ikke være sikker paa, at man paa de Steder, hvor han har optegnet (Læborg, Braderup, Fjorde) har haft den samme Type; undertiden synes han at have haft Vanskelighed ved at faa Gloserne til at stemme med Tegningen. Nu er der imidlertid i et Brev fra Lyngby, dateret 18/4 1858, fundet en lignende Tegning, og Lyngby skriver her: „Jeg aftegner her en Vogn fra Rårup, Bjærg Herred“; dermed er den altsaa stædfæstet. At Vognen har Tyve er sikkert, men om den er massiv, kan ikke helt tydeligt ses, da Ridset er temmelig løst og bl. a. har den Skavank, at en enkelt Streg snart betegner et massivt Stykke og snart den ene Kontur af et saadant. Den forreste Gaffel er imidlertid tegnet, som om den var aaben helt hen til Akslen, hvad den aldrig er paa den massive Tyve, men det kan naturligvis skyldes Skødesløshed (se vedf. Rids Fig. 11).

Det omtalte Brev er til en af Lyngbys Meddelere, N. C. Christensen, Aaby Skole, og allerede 27/4 1858 svarer denne paa Brevet og sender Lyngby Oplysninger om Sproget i Vendsyssel, og bl. a. ogsaa om Vognen, og ledsager Oplysningerne med en ny Tegning; men om denne er tegnet efter Lyngbys eller efter den Vogn, han selv kender, er ikke let at afgøre. Helt ligner den dog ikke Lyngbys, selv om den ligger nær op ad den og har de samme Mangler, bl. a. med Hensyn til den enkelte Stregs Betydning; men paa denne Tegning er ikke alene den forreste Gaffel aaben helt hen til Akslen, men Stykket bag Akslen er tydeligt smallere end Forgafflen, saa smalt, at det synes at kunne passe ind mellem dennes Arme, og det smalner ikke gradvis af bagtil, men synes i hele sin Længde at være smallere end Forgafflen udvendig. Ogsaa dette kan dog naturligvis skyldes Skødesløshed; men at det virkelig drejer sig om en sammensat Tyve, synes at bekræftes af, at Meddeleren om de Træer, der danner den forreste Gaffel, siger „Vendingstræ, ft. Vendingstræer, de to Stænger, der holder Stjærten“, og saaledes vilde han vel næppe have formet Definitionen, hvis Tyven havde været i eet Stykke. Jeg vil derfor formode, at det i dette Tilfælde virkelig drejer sig om en sammensat Tyve, som den af Overofficiant Jensen beskrevne. Mon der ikke skulde findes andre som endnu husker den? (se vedf. Rids Fig. 12).

Det omtalte Brev fra Christensen til Lyngby indeholder iøvrigt

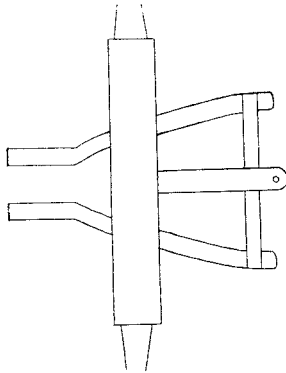

Fig. 6.1) Forvogn med Stangarme og „Flyere“. (Nordøstlige Sønderjylland).

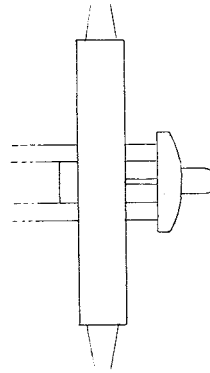

Fig. 7. Forvogn med Tunger („Flyere“) som beskrevet af H. Chr. Pedersen, Dreslette.

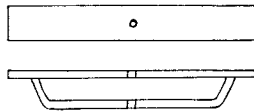

Fig. 8. Tværklamper til Forvogn (her af Jærn), hvormellem Langvognen gaar ind, som beskrevet af Læge Jens Lund, Ø. Jølby. Vognen er muligvis fra Thy.

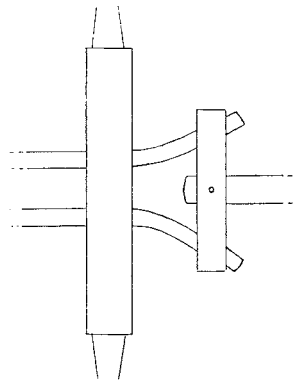

Fig. 9. Forvogn med Tværklampe(r) af Træ, hvormellem (eller hvorunder) Langvognen fastgøres, som beskrevet af J. K. Nielsen, Grindsted M. Gjedertsen, Alro og Gregers Søndergaard, Gottrup, Tegningen svarer til J. K. Nielsens.

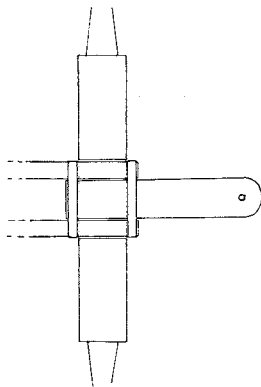

Fig. 10. Forvogn med „sammensat Tyve“ som beskrevet af J. Jensen, Formyre. Vognen hører hjemme i Houlbjerg Sogn.

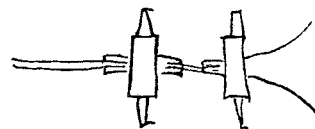

Fig. 11. Rids af Undervogn i K. J. Lyngbys Papirer. Høje Lyngby er Vognen fra Raarup Sogn.

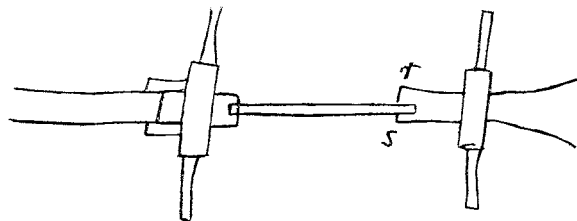

Fig. 12. Rids af Undervogn i Brev fra N. C. Christensen, Aaby Skole, til K. J. Lyngby. Vognen er fra Vendsyssel.

¹⁾Figurnumrene fortsætter Numrene i Spørgeheftet „Vogn typer i Danmark“ (= Danske Folkemaal X. 75 ff.

endnu en Oplysning om Vognen, der ikke er uden Interesse. Hvejren bestaar her af to løse Stykker, ikke eet Stykke, der er spaltet, men to bagtil noget udadbøjede Stykker, og defineres saaledes: „Hver, to Stykker Træ, der gaar igennem den bageste Vognaksel og forbindes ved et Stykke Træ (rs) fornedet og med et andet lignende Stykke foroven“. Der ligger altsaa en Klampe over og under de to Hvejrstykker, der foran Akslen ikke gaar helt sammen, og i den firkantede Aabning, som derved dannes, gaar Langvognen ind (og ikke i en Krampe). Denne Konstruktion kunde minde lidt om den „Holkonstruktion“, der i Sverige bruges ved rund Langvogn, blot er Langvognen her ikke rund, og de paalagte Stykker er heller ikke rundede. Mon denne Maade at fastgøre Langvognen bagtil paa skulde kendes eller huskes endnu?

Selv om man, som nævnt, ikke kan være sikker paa, at man paa de Steder, hvor Lyngby har optegnet, har haft den Vogntype, hans Tegning viser, er der næppe Tvivl om, at Tyvevognen har været velkendt ogsaa i Vestdansk og først er forsvunden her i ret ny Tid. Typen med „sammensat Tyve“, Typen med „Flyere“ og den med en (dobbel) Tværbro, hvori Langvognen sættes ind, har jo det tilfælle, at de drejer paa Langvognsbolten et Stykke bag Forakslen og ikke paa Hovedbolten. Om disse Typer er fremkommet ved lokale Opfindelser eller Kombinationer af de to Hovedtyper, er ikke til at sige endnu. Oplysningerne er saa spredte og saa forskellige i Tid og ofte ogsaa noget vage, fordi det drejer sig om Vogne, som Meddeleeren blot erindrer at have set engang, men som ikke findes mere.

Vi takker alle, der har hjulpet os; der er kommet meget Stof — og som man ser, ogsaa meget *helt nyt* Stof — frem; og vi haaber, at der vil komme endnu mere. Hvis nogen af dem, der allerede har svaret, ved at læse denne Oversigt og derved faa et Overblik over, hvad andre har meddelt, skulde komme i Tanker om noget, de kunde ønske at tilføje, beder vi dem sende os det; og det vilde være meget kærkomment, om andre Læsere vilde melde sig som Besvarere af Listen, eller om de blot vilde meddele Udvalget, hvor der kan tænkes at sidde gamle Folk, eventuelt gamle Hjulmænd, der kunde antages at vide Besked.

ELLEN RAAE.